

TRENTE-CINQUIEME ŒUVRE
DE MR BOISMORTIER

Contenant

SIX SUITES DE PIÈCES
Pour une Flute traversiere seule,

avec la Basse.

Prix 3^l. 5 s. en blanc.

*Ces Pièces sont
ornées de tous leurs
agrémens. On pourra
les jouer sans Basse,
et les apprendre
par cœur, si
l'on veut.*

Maxin sculpsit.

*Se vend
à Paris,
chez*

LAUTEUR, rue des fossés St Germain l'auxerois,
au coin de la rue du roule, au chapeur.

LE St BOVIN m^d rue Saint Honoré à la règle d'or.

LE S^t LE CLERC m^d rue du roule, à la Croix d'or.

Avec Privilège du Roi. 1731.

Joseph Bodin de Boismortier

Mia Dreesse en Hans Maas

Dit jaar is het 250 jaar geleden dat Joseph Bodin de Boismortier (1689-1755) overleed, zeker voor fluitisten een van de bekendste Franse componisten uit de eerste helft van de achttiende eeuw. Wie was deze Boismortier, die zo indrukwekkend veel kamermuziek voor fluiten heeft nagelaten?

Boismortier werd geboren in 1689 in Thionville, in het uiterste Noordoosten van Frankrijk. Rond 1700 verhuisde hij naar Metz, enkele tientallen kilometers zuidelijker. Daar ging hij in de leer bij Joseph Valette de Montigny (1665-1738), een bekwaam componist van kerkmuziek. In 1713, inmiddels 24 jaar oud, volgde hij zijn leermeester naar Perpignan, aan de Middellandse Zee vlak bij de Pyreneeën, waar hij werkte als... *receveur de la régie royale des tabacs* voor de troepen in de Rousillon, als ontvanger van de accijns op tabak! Hij moet in Perpignan al veel hebben gecomponeerd, waaronder enkele *Airs à boire* die hij in Parijs had laten uitgeven. Blijkbaar werden zijn composities in Parijs zo goed ontvangen, dat hij in 1723 de sprong aandurfde en zelf met zijn gezin naar Parijs vertrok. Daar kreeg hij in september 1724 een *privilege* (vergunning) om zijn composities te graveren en uit te geven, en dat is hij vrijwel tot zijn dood blijven doen. Van 1743 tot 1745 was hij bovendien eerst *sous-chef* en vervolgens *chef d'orchestre* aan de Foire St. Laurent, en in 1745 ook aan de Foire St. Germain, twee populaire 'markttheaters' in Parijs.

Als componist was hij buitengewoon productief en succesvol: volgens de *Mercur de France* van oktober 1747 had de verkoop van zijn eigen werk hem een vermogen van 500.000 dukaten opgeleverd, waardoor hij in staat was een luxueus leven te leiden, ondanks het feit dat hij geen officiële functie bekleedde als musicus in dienst van bijvoorbeeld de koning, een adellijke heer of de kerk. Omstreeks 1753 trok hij zich terug op zijn kleine landgoed, 'La Gâtinellerie' in Roissy-en-Brie, waar hij in 1755 op 66-jarige leeftijd stierf.

Boismortier heeft maar weinig grootschalige werken geschreven. Er is een ballet *Le voyage de l'Amour*, dat in 1736 is opgevoerd in de Parijse Opéra, een ballet-comique *Don Quichotte chez la Duchesse* (1743), een 'pastorale' *Daphnis et Chloé* (1747) en een 'tragédie lyrique' (opera) *Daphné*, die niet is uitgevoerd. Verder schreef hij een bescheiden aantal wereldlijke cantates, 'cantatilles' en geestelijke motetten voor een solostem met enkele instrumenten en basso continuo, een motet 'à grand chœur', en diverse bundels *airs à boire et sérieux*.

Maar het overgrote deel van Boismortiers enorme

oeuvre bestaat uit instrumentale kamermuziek, en in die kamermuziek neemt de fluit een prominente plaats in. Het ligt daarom voor de hand te veronderstellen dat hij zelf fluit speelde, ook al omdat hij een (verloren gegaan) boekje *Principes de flûtes* heeft geschreven, evenals een methode voor de discant-gamba ('pardessus de viole'). Een andere oorzaak van Boismortiers grote aantal werken voor fluit is ongetwijfeld de populariteit van de fluit in de amateuristische muziekbeoefening. Boismortier moet een uitstekend ontwikkeld gevoel voor de muzikale smaak van zijn publiek hebben gehad; hij was bovendien volkomen bereid zijn publiek te geven wat het graag wilde hebben, en componeerde met groot gemak.

De smaak was sinds de dood van Lodewijk XIV in 1715 ingrijpend veranderd. Het hof van de Zonnekoning had met zijn behoefte aan monumentale pracht en praal het culturele leven volledig beheerst, en onder het nieuwe regime van de regent viel deze druk weg. Het rococo-tijdperk brak aan. Kunst, ook muziek, moest vooral prettig zijn, sierlijk, luchtig en eenvoudig, en vooral niet zwaar en pompeus. De nadruk op de eigen Franse identiteit in de muziek werd gematigd: er kwam veel meer ruimte voor Italiaanse invloeden, die onder Lodewijk XIV veelal waren geweerd. Muziekvormen als de sonate en het concert, die als typisch Italiaans golden, werden in Frankrijk geliefd, zoals uit de werkenlijst van Boismortier goed is af te lezen. Onder de adel en welgestelde burgerij werd het eenvoudige landleven geïdealiseerd; mensen lieten zich bijvoorbeeld portretteren als herder of herderin – overigens in een tenue dat hemelsbreed verschilde van de harde werkelijkheid. De fluit, traditioneel een herdersinstrument, paste perfect in dat klimaat. Andere populaire 'herdersinstrumenten' zoals de doedelzak (*musette*) en de draailier (*vielle à roue*) raakten eveneens in de mode, en een commercieel denkende componist als Boismortier haakte ook hier met diverse bundels suites, *gentilleses*, *pastorales* en *divertissements de campagne* op in.

Opvallend in Boismortiers oeuvre is het grote aantal werken zonder basso continuo: talrijke duo's, maar ook trio's, kwartetten en kwintetten voor fluiten, hobo's, violen of gamba's. In overeenstemming met Boismortiers klantgerichte instelling vermeldt de titelpagina

heel vaak verschillende instrumenten: ‘fluiten of andere instrumenten’, ‘fluiten, hobo’s of violen’. Met name de ‘VI Concertos’ voor vijf fluiten uit 1727 zijn uniek in hun soort.

Vijfde Suite uit Zes Suites voor fluit op. 35

Een goed voorbeeld van de stijl van Boismortier is te vinden in de *Six Suites de Pieces pour une flute traversiere seule avec la Basse*. Op de titelpagina staat ook nog vermeld: “Ces Pieces sont ornées de tous leurs agréments. On pourra les jouer sans Basse et les apprendre par coeur, si l’on veut.” (“Deze stukken zijn voorzien van alle versieringen. Men zou ze zonder bas kunnen spelen en ze uit het hoofd kunnen leren, als men dat wil.”) Hoewel de suites dus oorspronkelijk zijn uitgegeven met begeleiding en twee ervan met basso continuo ook in moderne uitgaven te koop zijn (Schott FTR 16 en 17), bevallen ze beter als fluit solo-werken (Schott FTR 15, 6 Suites, verzorgd door Hugo Ruf).¹ De bas mist men totaal niet en werkt eerder als een benauwend keurslijf. De gehele bundel is al vrij snel te spelen, misschien na vier of vijf jaar fluitlessen. Maar de *Préludes* vragen meer ervaring, zowel ritmisch als muzikaal. En dan zonder versieringen, of misschien met een enkele triller.

Om alle versieringen goed te spelen moet je je wel wat verdiepen in de Franse uitvoeringspraktijk. Goede boeken daarvoor zijn *Interpretation of French Music from 1675 to 1775* van Betty Bang Mather,² en *Free Ornamentation in Woodwind Music 1700-1775* van Betty Bang Mather en David Lasocki.³

We bespreken hier de vijfde suite, omdat de vijf delen daarvan allemaal interessant zijn en de toonsoort klein niet te lastig is (ook niet voor traverso). De versieringen zijn niet heel erg moeilijk, terwijl het resultaat wel ‘complex’ klinkt, dus ook goed om in een concertprogramma op te nemen.

De delen zijn: *Prélude (Lentement)* – *Bourrée* en *Rondeau – Rondeau (Gracieusement)* – *Fantaisie (Vivement)* – *Gigue*. Naast de langzame *Prélude* ontbreekt dus eigenlijk een echt langzaam deel; zelfs het *Gracieusement* vraagt om een elegant maar vlot tempo.

Prélude

Hiermee kom je binnen. Denk voor het tempo aan de deftige, langzame stappen van een dame met een hoepelrok aan (of je begeleidt je dame), ze mag niet struikelen, maar wil wel haar plaats bereiken; bijvoorbeeld ♩ = MM 54. De maatsoort is *alla breve*, en er zijn dus maar twee accenten per maat – veel fluitisten zijn geneigd om bij een wat ingewikkeld uitzien langzame maatsoort in vieren te gaan tellen, waardoor er dan al snel vier accenten ontstaan. In het vorige deel van onze bespreking van *Versieringen in de barok* (FLUIT 2000-1) hebben we stilgestaan bij de functie van de plaats in de maat: tel 1 zwaar, tel 2 licht,

tel 3 beetje zwaar, tel 4 licht. Dat geldt ook in deze muziek. Daaruit volgt ook dat achtste opmaten niet alleen licht, maar ook wat korter gespeeld mogen worden dan genoteerd staat. Een beetje *inégal*: de opmaat wordt dus ongeveer als een zestiende gespeeld (zie voorbeeld 1), en zo verder alle achtste-opmaten en tussennoten in deze *Prélude*. Het patroon achtste-twee zestienden wordt dan gespeeld als gepunteerde achtste-twee 32sten, drie 16den worden drie 32sten (voorbeeld 2): lang wordt iets langer, kort iets korter.

notatie

uitvoering

Voorbeeld 1 *Prélude (begin)*

notatie

uitvoering

Voorbeeld 2 *Prélude, m. 11.*

Om te leren voelen waar de ademhalingsplaatsen zitten zou je het stuk even sneller kunnen spelen (zonder versieringen), dan worden de fraseringen meteen duidelijk. Anders ben je geneigd na elke lange noot adem te halen. Hoewel in de andere delen de fraseringen over het algemeen heel regelmatig zijn, is deze *Prélude* daarin nogal grillig.

Prélude – Lentement

Voorbeeld 3 *Frasering in de Prélude.*

'Wesentliche Manieren'

Boismortier gebruikt een paar versieringstekens die een naam hebben:

∞ 'Tremblement simple' of 'korte triller'; 1 of 2 keer trillen, beginnend op de bovenscande op de tel (voorbeeld 4). Die bovenscande speel je ook als voor de noot met de triller dezelfde noot staat als de bovenscande. Staat er een boog over deze twee noten, dan blijf je a.h.w. iets langer hangen op de eerste noot, je hoort de bovenscande niet echt maar begint iets te laat met de triller (voorbeeld 5). Je uitvoering krijgt er iets slepends van.

notatie

uitvoering

Voorbeeld 4
Bourrée m. 1, met korte triller.

notatie

uitvoering

Voorbeeld 5
Prélude, begin: korte triller met overgebonden bovenscande.

+ 'Tremblement', ook beginnend op de bovenscande op de tel. Deze trillers vullen de gehele lengte van de noot of zijn wat korter, afhankelijk van het belang van de noot in de maat, dus als slotnoot niet te lang trillen en de noot zonder triller uitspelen.

v 'Port de voix' – een echte Franse versiering. De naam betekent 'dragen van de stem'; je speelt een voorslag vanuit de ondersecunde naar de hoofdnoot, gebonden, op de tel beginnend, wat langer of korter, wat je mooi vindt (voorbeeld 6). Dat is de simpele uitvoering, waarvoor je eigenlijk al een knopje in je hoofd moet omzetten – je begint met een noot die er niet staat (net als die bovenscandes bij trillers trouwens). Wil je je uitvoering iets mooier maken, dan kun je aan deze eerste versiering iets toevoegen: nadat je op de hoofdnoot bent beland, speel je nog een keer de ondersecunde en weer de hoofdnoot: een 'mordent' – al noemde men die in Frankrijk (en bij Quantz) liever 'battement' (voorbeeld 7). Je kunt de lange en de korte versie door elkaar gebruiken, naar je eigen smaak. Deze drie versieringen kun je in alle delen toepassen.

notatie

uitvoering

Voorbeeld 6
Prélude, begin, met port de voix.

Voorbeeld 7
Port de voix met battement.

'Willkürliche Veränderungen' of vrije versieringen

Wat deze muziek zo leuk maakt zijn de uitgeschreven en NIET-uitgeschreven vrije versieringen. Dat zijn de verbindingsnoten tussen grote intervallen, die geen naam hebben en naar smaak en ervaring te spelen zijn. Het is bijzonder dat Boismortier ze op een paar plaatsen zelf noteert; misschien dat de amateurs in zijn tijd ook al niet zo goed wisten waar ze die konden gebruiken? De notenslierten staan als kleine nootjes genoteerd, en ze moeten ook wel vrij snel gespeeld worden, maar pas op dat je ze niet te onbelangrijk maakt. Marcel Moyse heeft eens gezegd dat er geen kleine, onbelangrijke nootjes bestaan; ook die moeten onderdeel zijn van je melodie. Voel je als op een glijbaan – je komt ergens vandaan en gaat ergens naar toe, dat is je houvast. Daartussen ben je een beetje vrij, mits je de maat maar niet uit zijn verband rukt. Je zou de eerste keer alleen de vrije versieringen kunnen spelen die gedrukt staan, en bij de herhaling nog wat eigen invallen kunnen toevoegen, bijvoorbeeld in maat 2 tussen cis en fis en/of fis en b, in maat 4 tussen d en g en in maat 16 van b² naar e. Kijk in de boeken om op leuke ideeën te komen.

Op de d³ in maat 7 zou je een 'flattement' kunnen spelen, een soort vibrato, als versiering. Op een traverso maak je dit vingervibrato met de rechteringvinger; op een moderne fluit is dat lastiger, je zou bijvoorbeeld met je linkerduim kunnen trillen, of met je onderkaak kunnen wiebelen.

Bourrée en Rondeau

Een Bourrée is een springdans, speel dus korte noten. Er staat een 2 als maataanduiding, maar eigenlijk gaat dit stuk bijna in enen (♩ ca. MM 116). Hier en daar staan wat versieringen (snelle trillers 'slaan'), ook op de helft van de maat of zelfs op de vierde kwart, die ervoor zorgen dat je wat puntjes extra belicht. Speel de twee aan twee gebonden achtsten lekker zuchtend, dus diminuendo onder de boog. Dat vergroot de uitdrukkingmogelijkheden die je in dit deel hebt.

De vorm is een rondo: een 'refrein' A (m. 1-8) wordt afgewisseld met 'coupletten' B (m. 9-16) en C (m. 25-32), dus A-B-A-C-A. Laat bijvoorbeeld door dynamiek horen dat je dat door hebt. Deeltje A₁ *forte* (de herhaling *piano*), B *forte*, A₂ *piano*, C *mezzoforte*, A₃ *forte*. Een goede vuistregel om te besluiten waar je zou kunnen versieren is wanneer je een fragment saai begint te vinden omdat er telkens hetzelfde gebeurt. In dit deel zou dat bijvoorbeeld aan het eind van de voorzin van A (en A₂ en A₃) kunnen zijn, zoals in maat 4. Verschillende omspelingsen zijn mogelijk; zie voorbeeld 8. Zin C zou je wat breder van toon kunnen spelen; het

of (bijv. herhaling van m. 4)

of (bijv. m. 19)

of (bijv. m. 37)

Voorbeeld 8
Bourrée, refrein m. 4 met voorbeelden van mogelijke versieringen.

springt wat minder dan A (de uitgedrukte emotie, het 'affect', is milder). Let op bij maat 31: de port de voix en de triller zijn a.h.w. elkaars spiegelbeeld. Het slot van dit deel zou je wat spectaculairder kunnen maken door het notenbeeld wat dichtter te maken door vrije versieringen (voorbeeld 9).

(kort) (lang, zonder naslag)

Voorbeeld 9
Mogelijke versiering voor het slot van de Bourrée.

Rondeau: Gracieusement

Speel dit rondeau gracieus, maar wel in enen, ♩. ca. MM 54, dat houdt het stuk wat compacter, en dus muzikaal aansprekender. De zestienden kunnen een beetje inégal worden gespeeld, wat de drie-achtstenbeweging minder stijfjes maakt. Trillers staan meestal op consonanten, en de dissonante bovensecunde waarmee je dan begint is er om spanning te veroorzaken. Maar pas op: in maat 4 (en alle keren dat thema A terugkomt) is de ais een dissonante toon, die oplost in de b op de derde tel; speel de bovensecunde daarom heel kort.

uitvoering:
 niet:

Voorbeeld 10
Rondeau, refrein m. 1-4.

Maat 14 en 15, de afsluiting van het refrein, zijn te spelen als een hemiool: een groepering van 3 x 2 achtsten in plaats van 2 x 3, in moderne termen een maatwisseling (voorbeeld 11). In driedelige maatsoorten kun je die vaak tegenkomen. Laat duidelijk horen of je een hemiool bedoelt!

Voorbeeld 11
Rondeau, refrein m. 13-16.

De vorm van dit rondeau is A-B-A-C-A-D-A. Maak weer verschil tussen refreinen A. Het leuke (en makkelijke) van dit deel is, dat het refrein door Boismortier zelf al iedere keer dat het terugkomt is versierd; zoek de verschillen. Dat moet je er niet van weerhouden ook zelf hier en daar nog wat te versieren als je daar zin in hebt. Zo zou je in maat 18, 21, 50 en 84 van de wat brave punt achter de achtste een dubbele punt kunnen maken, zodat de zestiende erna een 32ste wordt (voorbeeld 12). De voorslag in m. 52 is kort en komt als 'coulement' (doorgaande voorslag die een terts omlaag opvult) voor de tel.

Voorbeeld 12
Rondeau, m. 49-52.

In het terugkerende refrein zou je hier en daar wat sprongen kunnen opvullen en de laatste keer weer echt naar het eind van het stuk kunnen toewerken door een veel dichtter notenbeeld; voorbeeld 13 laat een paar mogelijkheden zien.

109

Voorbeeld 13

Mogelijke versieringen voor het slot van het Rondeau.

Speel in het D-couplet in m. 85-87 de laatste drie zestienden met een pittig maar licht staccato, als tegenstelling tot de eerste drie gebonden zestienden. Maak de zestienden van de gebroken drieklank in m. 88 minder kort (voorbeeld 14). Met subtiele verschillen in articulatie kun je veel uitdrukken.

Voorbeeld 14

Rondeau, m. 85-88.

Fantaisie

De sfeer van deze Fantaisie doet mij denken aan de Badinerie van Bach (al is dit niet het laatste deel van de suite). Vrolijk, snel (in drieën!) ♩ ca. MM 138, springerig, met aandacht voor de melodische lijnen. Een bijna tweestemmig stukje, dat je kunt accentueren door de bovennoten iets puntiger te spelen dan de onderste lijn. Je kunt de meeste zestienden aan elkaar binden. Pas op dat de noot erna altijd weer goed wordt aangezet. Als je vindt dat de ritmische beweging zich wat teveel achter elkaar herhaalt kun je wat tussennoten spelen, bijvoorbeeld in maat 16 en 17 bij de laatste twee achtsten. In een snel tempo altijd snelle trillers toepassen. Maak aan het slot geen ritenuto.

Gigue

Ondanks alle versieringen moet dit stuk toch speels blijven klinken ♩. ca. MM 112). De rangorde van accenten in deze zesachtste-maat is zwaar-half zwaar, dus maak geen crescendo naar de vierde achtste van de maat, hoewel die hoger en langer is, zoals in m. 8-11. Zoek goed uit hoe alle versieringen gespeeld moeten worden. Begin vooral langzaam te studeren, want ook al lijkt het niet zo'n bijzonder stuk, je moet met je vingers tamelijk ingewikkelde bewegingen maken. Ademhalingsplaatsen liggen vaak voor de hand, maar in sommige maten is de frasering niet zo gemakkelijk te

vinden. Na de herhaling kun je in maat 20 na de eerste e adem halen, in maat 21 eventueel tussen de twee d's, en in maat 24 na de fis (voorbeeld 15). De port de voix op de slotnoot zou je zo kunnen spelen dat de ondersecunde een achtste of iets langer duurt, zonder daarna de hoofdnoot te beklemtonen. Extra versieringen zijn niet nodig, Boismortier heeft zijn best gedaan elke mogelijke versiering te noteren.

Voorbeeld 15

Gigue, m. 17-25.

Deze Suite en ook bovengenoemde concerten voor vijf fluiten staan op een cd met Barthold Kuijken: Joseph Bodin de Boismortier – Six Concertos à Cinq Flûtes, een uitgave van Traversières Flûte Collection, te bestellen via het NFG-secretariaat.

De vorige afleveringen in de serie 'Versieringen in de barok' zijn verschenen in FLUIT 1999-4 en 2000-1.

- ¹ De voor dit artikel gebruikte Ruf-uitgave (Schott) presenteert zichzelf niet als 'oertekst'-uitgave, maar maakt een heel betrouwbare indruk
- ² Betty Bang Mather. *Interpretation of French Music from 1675 to 1775*, McGinnis & Marx, New York 1973.
- ³ Betty Bang Mather en David Lasocki, *Free Ornamentation in Woodwind Music 1700-1775*, McGinnis & Marx, New York 1976 (beperkt verkrijgbaar, anders tweedehands).

~~~~~ eedoooo